

Milena LENDEROVÁ (ed.), *Zvířata a jejich lidé,*

Praha 2023, Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 535 s., ISBN 978-80-246-5157-6

V dubnu 2020 měla v Kutné Hoře proběhnout konference nazvaná *Zvířata a jejich lidé*. Vzhledem k opatřením proti šíření covidu-19 však byla zrušena. Stejnomený sborník konferenčních příspěvků editovaný historičkou Milenou Lenderovou má ambice být českou odpovědí na již několik desetiletí se úspěšně rozvíjející odvětví *animal history*. Sešlo se v něm 24 poněkud nesourodých příspěvků různého zaměření i kvality, jejichž prostudování čtenářstvu mimo jiné prozradí, že recepce zahraničních konceptů zdaleka není v české historiografii pravidlem, spíš naopak.

Vzhledem k naprosto marginální pozici, kterou *animal history* v rámci české historiografie zaujímá, zde jistě není od věci připomenout, jak základní východiska této disciplíny chápou zahraniční autoři a autorky. Hned na začátku je vhodné spolu s klasičkou *animal history* Harriet Ritvo zdůraznit, že zatímco vědecký zájem o mimolidské tvory je velmi starý a měl v minulosti různé podoby, pro *obrat ke zvířeti (animal turn)* je typické určité kritické vymezení se vůči minulým praxím a snaha o vytvoření kvalitativně nového vztahu mezi zkoumajícím a zkoumaným.¹ Současné historické bádání v oblasti *animal history* se snaží chápat mimolidská zvířata jako subjekty, aktivně se podílející na utváření společnosti a kultury.² Zde je však namísto upozornit na značnou obtížnost naplňování tohoto nároku. Pokud vůbec jsou mimolidské tvory přítomny v textových pramenech, jedná se jen o lidmi vytvořené diskurzivní konstrukce. K překonání omezení symbolické reprezentace a co nejlepšímu přiblížení se vlastnímu živočichovi navrhuji současné přístupy propojit rétorickou či metaforickou rovinu s důrazem na materiální či

¹ HARRIET RITVO, *On the Animal Turn*, *Daedalus* 136/2007, č. 4, s. 118–121.

² MIEKE ROSCHER, ANDRÉ KREBBER, BRETT MIZELLE, *Writing History after the Animal Turn? An Introduction to Historical Animal Studies*, in: *Handbook of Historical Animal Studies*, (edd.) Mieke Roscher, André Krebber, Brett Mizelle, Berlin 2021, s. 12.

fyzickou přítomnost zvířat v sociálním životě.³ Jak dále uvidíme, snaha o toto chápání mimolidských tvorů zdaleka není vlastní všem autorům a autorkám příspěvků ve sborníku. Stejně tak zůstává téměř zcela nereflektovaná problematičnost pojmů člověk a zvíře, resp. jejich mocenské konotace a sémantická nestálost v různých dějinných obdobích.⁴ Podobně jako důraz na mimolidské aktérství je i reflexe antropocentrické pozice poměrně běžným standardem současných odborných studií v oblasti *animal history*.

Absenci metodologického vymezení u velké části příspěvků by snad bylo možné zdůvodnit konferenčním zaměřením textů. Vzhledem k marginalitě *animal history* v prostředí české historiografie a také s ohledem na to, že sborník aspiruje na představení tohoto odvětví českému čtenářstvu,⁵ je však chybějící reflexe použitých konceptů poněkud překvapivá. Zarazí také, že většina autorů a autorek ani necituje žádnou literaturu z oblasti *animal history* nebo širších a interdisciplinárních *animal studies*. Nedostupnost řady klasických i aktuálních monografií v tuzemských knihovnách jistě reflexi nových konceptů ztěžuje, to by však nemělo být chápáno jako argument pro jejich ignorování.

V úvodu sice Milena Lenderová s využitím řady titulů základy *animal history* vymezuje, její ambice pokrýt na zhruba třiceti pěti stranách celé dějiny vztahů lidského a mimolidského obyvatelstva Evropy nicméně nepůsobí úplně přesvědčivě, resp. vybrané příklady se zdají občas poněkud náhodné. Perspektiva autorky je navíc v porovnání se standardy zahraničních *animal studies* překvapivě konzervativní. Zmiňuje sice vznik moderního hnutí za práva zvířat v 19. století, boj proti vivisekci atd., příliš se ale nezaobírá kritickou perspektivou disciplíny, i když zároveň sama popisuje jevy, které jsou terčem této kritiky. Jedná se například o cirkusy či zoo, které autorka chápe jen jako zábavu, přestože tyto instituce byly už v době svého vzniku v moderní době kri-

³ MIEKE ROSCHER, *Where is the animal in this text? Chancen und Grenzen einer Tiergeschichtsschreibung*, in: *Human-Animal Studies. Über die gesellschaftliche Natur von Mensch-Tier-Verhältnissen*, (ed.) Chimaira – Arbeitskreis für Human-Animal Studies, Bielefeld 2011, s. 132–133; DOROTHEE BRANTZ, *Beastly natures. Animals, humans, and the study of history*, Charlottesville 2010, s. 22–32.

⁴ DAMARIS NÜBLING, *Linguistische Zugänge zur Tier/Mensch Grenze*, in: *Mensch-Tier-Maschine: Sprachliche Praktiken an und jenseits der Außengrenze des Humanen*, (ed.) Miriam Lind, Bielefeld 2021, s. 28–45.

⁵ V předmluvě editorka deklaruje záměr sborníku „více otevřít české okno k *animal history*“. Viz MILENA LENDEROVÁ, *Předmluva*, in: *Zvířata a jejich lidé*, (ed.) Milena Lenderová, Praha 2023, s. 11.

tizované. Důležité téma násilí vůči zvířatům se sice několikrát objevuje v různých podkapitolách, např. v souvislosti s lovem či týráním zvířat, není však nijak hlouběji analyticky uchopeno a rozpracováno. Kromě chybějící konceptualizace mocenských vztahů lidských a mimolidských tvorů zarazí třeba také absence kritiky koloniálních vztahů. Lenderová jen krátce zmiňuje lovecké výpravy českých šlechticů v Africe a spíše naznačuje jejich koloniální kontext. Pokud má její text ambice pokrýt co nejlépe historii vztahů Evropanů a Evropanek k mimolidským tvorům, je absence koloniálních aspektů velmi problematická. Naopak autorka sama nerefléktovaně používá výrazy jako „orientální despotie“ či „primitivní národy“ a tím reprodukuje koloniální diskurz zdůrazňující evropskou nadřazenost.

Řadu autorčiných tvrzení lze s trochou fantazie a znalostí klíčové literatury číst jako odkazy na zásadní metodologická východiska *animal studies*. „Je dnešní kočičí krasavec či krasavice skutečně ochočen či ochočena? Není to pořád malá nezávislá šelma, nenápadně ovládající ty, kteří jí poskytují potravu, přístřešek a veškerou péči? Patří kočky svým lidem, nebo lidé svým kočkám? Těžko říct...“⁶ Literární jazyk a absence jakéhokoliv odkazu na relevantní literaturu znemožňuje propojení tohoto autorčina zamyšlení o povaze koček se slavnou tezí Donny Haraway o vzájemném propletení (*entanglement*), aktérském ovlivňování a koevoluci lidských a mimolidských druhů.⁷ Právě práce Donny Haraway je naprosto klíčová mj. pro současné debaty o mimolidském aktérství. Podobných náznaků a nepodložených tvrzení je, bohužel, v úvodu od Lenderové více. To sráží jeho hodnotu coby metodologického vymezení disciplíny, které by bylo možné případnými dalšími seriózními zájemci a zájemkyněmi o *animal history* citovat ve vlastním výzkumu. Badatelskou hodnotu dále sráží chápání vztahů lidí a zvířat jako přirozených a neproblematických, resp. již zmiňovaná absence důrazu na mocenskou nerovnost a násilí.

Příspěvky obsažené ve sborníku jsou tematicky poměrně různorodé, možná až nesourodé. Společné mají snad jen zaměření na zvíře v širokém slova smyslu, přestože některé se problematice místa mimolidských tvorů v sociálních vztazích téměř nevěnují. Vzhledem k jejich počtu zde není možné věnovat se každému zvlášť. Z hlediska historiografických

⁶ MILENA LENDEROVÁ, *Jsmo zvířata? Jsme lepší než zvířata? Krátký úvod do animal history*, in: *Zvířata a jejich lidé*, s. 28.

⁷ DONNA J. HARAWAY, *When species meet*, Minneapolis 2008.

disciplín sborník obsahuje řadu prací zabývajících se dějinami symbolů. Věnuje se jim celá jedna obsahová sekce a jde většinou o studie z heraldiky a ikonografie. Bohužel v příspěvcích téměř úplně chybí například kontextualizační přesahy, které by propojovaly symbolické reprezentace zvířat se situací jejich fyzických předobrazů v daném období. Pokud tyto přesahy někde jsou, mají většinou charakter velmi stručného, obecného a nijak nedoloženého tvrzení.

Jako *animal history* v současném pojetí nelze chápat ani studie z klasických hospodářských dějin věnující se živočišné výrobě (Michal Jirman, *Chov ovcí z pohledu schwarzenberského panství*). Autor chápe ovce jen jako komoditu, redukuje je na číslo v tabulkách a zabývá se především vývojem odvětví v evropském kontextu, třebaže ho zpracovává precizně a zajímavě. Podobně zaměřený je i text Lukáše Perutky k postřehům českých cestovatelů do Argentiny. Kvalitně zpracovaná studie se zabývá názory cestovatelů na témata argentinského dobytkařství, masného průmyslu či perspektiv kolonizace. Nezhledňuje však například environmentální perspektivu a ani o chovaných zvířatech, jejich perspektivě a jejich místu v argentinské společnosti se nedozvíme téměř nic.

Jedním z klasických témat kritických *animal studies* je nepochybně problematika konzumace masa, resp. struktur, které umožňují chápat mimolidské tvory jako potravu. Ve sborníku tuto perspektivu reprezentují dva příspěvky. Martin Franc věnuje pozornost roli živočišných potravin ve stravovacím systému v Československu od druhé světové války do nástupu normalizace. Základní autorovou tezí je, že konzumaci masa lze ve sledovaném období vnímat jako hlavní způsob interakce mezi člověkem a zvířetem. Zabývá se symbolickým významem masa, které reprezentovalo dostatek a zvyšující se životní úroveň industriální společnosti, v opozici k negativním vzpomínkám obyvatelstva na válečnými podmínkami vynucenou konzumaci různých rostlinných náhražek. Kromě kulturních aspektů Franc reflektuje také hospodářské souvislosti, především kolektivizaci zemědělství v padesátých letech a vznik velkochovů, který dále oslabil kontakt většiny lidí s fyzickými zvířaty. Franc se zabývá i negativními konotacemi vegetariánství a veganství v československé společnosti.

Vegetariánství jako modernímu hnutí a jeho vzniku v 19. století se pak přímo věnuje text Venduly Cilečkové. Na rozdíl od Francova příspěvku se zde však jedná spíše o ukázkou méně kvalitní historické práce. Autorka analyzovala chápání vegetariánství v dobových kuchařkách. „Na základě nahlédnutí do zmíněných kuchařek si dokážeme udělat

správnou představu, jak byl tento dnes důležitý fenomén pojímán v období prvních let 20. století. Je jasné, že spíše než odpor k zabíjení zvířat přivedl k bezmasé stravě první vegetariány strach o vlastní zdraví a ekonomické ohledy,“ shrnuje autorka svá zjištění.⁸ Pokud přehlédneme neustálou potřebu autorky zařazovat tehdejší vegetariány do současných dietetických kategorií, problematická je právě především její teze o motivacích vegetariánství. Že se kuchařská literatura zabývala hlavně výživovými aspekty, pravděpodobně příliš nepřekvapí. Zvláštní a nesprávné je ale autorčino zobecnění těchto tezí a jejich prezentace jako celý obsah ideje vegetariánství. Autorka naopak zcela opomenula etické motivace, které byly nepochybně také velmi důležité, jak ukazuje například Jana Piňosová na příkladu spolků na ochranu zvířat.⁹ Autorka nezmiňuje ani dobovou náboženskou motivaci vegetariánství, která je patrná například z meziválečných textů filosofky Pavly Moudré.¹⁰

Vyložení nekvalitních příspěvků obsahuje sborník více. Marek Krejčí se kupříkladu zabýval tím, které známé prvorepublikové osobnosti chovaly kočky. „Kočky se tak hodí pro zcela jiné povahové typy, než jsou ty psi. Potřebují tolerantního majitele, který bude respektovat jejich individualitu a nezávislost,“ píše autor a vyjmenovává známé evropské osobnosti, které vlastnily kočku.¹¹ Krejčího příspěvek se vyznačuje naprostou absencí kritické analýzy. „Podle svých slov Váchal dokázal v očích své kočky zhlédnout celou filosofii kočičího plemene,“ píše.¹² Váchalovo tvrzení by zajisté šlo detailněji rozpracovat a zamyslet se například nad tím, jakým způsobem malíř konstruoval subjektivitu mimolidských tvorů ve svých denících. V Krejčího případě však jde jen o další z faktických tvrzení bez jakékoliv interpretace. Jeho text by možná měl úspěch v zájmovém časopise pro milovníky domácích mazlíčků. Mezi seriózními vědeckými příspěvky však působí poněkud bizarně, nejen kvůli naprosté absenci práce s vědeckými koncepty.

Ačkoli to z předcházejících odstavců není příliš zřejmé, sborník obsahuje kromě spousty málo zajímavých či vyložené špatných příspěvků

⁸ VENDULA CILEČKOVÁ, *Vegetariánství jako specifický vztah člověka k masu*, in: *Zvířata a jejich lidé*, s. 454.

⁹ JANA PIŇOSOVÁ, *Inspiration Natur. Naturschutz in dem böhmischen Länder bis 1933*, Marburg 2017, s. 137–176.

¹⁰ PAVLA MOUDRÁ, *V předvečer velké doby*, Praha 1932.

¹¹ MAREK KREJČÍ, *O kočkách a lidech. Literárně historické poznámky*, in: *Zvířata a jejich lidé*, s. 371.

¹² M. KREJČÍ, *O kočkách a lidech*, s. 373.

také příklady kvalitní práce reflektující základní metodologická východiska *animal history*. Ze značného množství textů zaměřených na elitní a aristokratické kultury zaujme například studie Pavla Marka *K poště i užítku. Zvířecí dary v habsburské diplomacii doby vlády Rudolfa II.* V kontextu ostatních prací vyniká kupříkladu explicitní přihlášení se k historické antropologii a metodám nových diplomatických dějin, či zhodnocení dosavadního stavu bádání. Ač jde jen o několik vět, reflexe vlastní badatelské pozice a použitých metod dokazuje jistou serióznost, která zdaleka není vlastní všem ostatním příspěvkům. Autor se zabírá výměnou zvířat mezi dvory Rudolfa II. a Filipa II., kde nepoměr v hodnotě, počtu i „exotičnosti“ tvorů vysvětluje přístupem španělského vládce ke koloniálním držávám. Tímto způsobem dokumentuje mocenskou nerovnost mezi Pražským hradem a El Escorialem. Text je čtivý i díky tomu, že autor dokázal funkčně propojit různé aspekty výměny darů – od symbolických významů jednotlivých živočichů a jejich role v sebe prezentaci panovníků, přes popis specifík dobové logistiky a obchodu až po dostatečnou pozornost konkrétním fyzickým tvorům, kteří byli vlastními předměty obchodu a výměn.

Nejen kvalitou, ale i časovým a tematickým vymezením se vymyká studie Michala Téry *„Tvůj manžel byl jako vlk“*. *Vlk ve slovanské archaické kultuře*. Jako jediný z příspěvků se zabývá sémantickou nestálostí pojmů animality a humanity a překračováním domněle pevně daných hranic. Nutno zde podotknout, že autor v textu pracuje s kategoriemi lidské společnosti a divočiny. Pomocí překračování těchto kategorií Téra interpretuje význam slov „chovat se jako vlk“ v tehdejší archaické kultuře. „Stávání se vlkem“ chápe i jako právní pojem, který jedince vyčleňoval z lidského společenství. Ukazuje tak mimo jiné, že se nejedná jen o nevinnou metaforu bez sociálního přesahu. S využitím Eliadeho interpretace struktury neolitické společnosti s těmito lidskými vlky ztotožňuje kastu bojovníků, která se odmítla přizpůsobit přechodu k zemědělství a nadále se věnovala lovu a extatickému zabíjení. Pro raný středověk je tak podle Téry typický konflikt „vlků“ – válečníků, lupičů a dobyvatelů, součástí jejichž kultury byly agrese a expanze, s usedlými zemědělci. Upouštění od „vlčího způsobu života“ a jeho rostoucí negativní konotace pak autor spojuje s rostoucí mocí církve a stabilizací státních struktur. Třebaže spíše než z literatury z oblasti *animal history* autor vychází z folkloristických studií, téma liminality a prostupnosti hranice „lidského“ a „zvířecího“ vnímám jako velmi zajímavé a jako jeden z perspektivních směrů, kterým by se současná *animal history* mohla vydat.

Poslední zde zmíněnou studií, kvalitní ukázkou možného vepsání mimolidských tvorů do dějin a zároveň textem, který uzavírá i celý recenzovaný sborník, je práce *Dohodli jsme se, že budeme přátelé. Vojáci první světové války a jejich váleční koně* Barbory Hunčovské. Autorka se také jako jediná explicitně k *animal history* hlásí a přesvědčivě dokazuje svou dobrou obeznámenost s relevantní literaturou k tématu. Klasické vojensko-historické téma první světové války autorka pojímá inovativním způsobem, upozorňuje na všudypřítomnost koní i na jejich velkou vnímanou hodnotu a důležitost pro válečné úsilí. Studie se zaměřuje především na záznamy o koních v denících vojáků a na emoce, které aktéři s koňmi spojovali. Většina vojáků podle Hunčovské vnímala koně kladně a pohled na jejich utrpení vyvolával traumata i stížnosti na absurditu války, na jejímž vedení koně neměli vůbec žádný zájem. Autorka také ukazuje, že zúčastnění vojáci nepochybovali o aktérství koní a neváhali jim přiznat subjektivitu, vlastní specifické prožívání válečných situací a v řadě případů i rozhodující vliv na vyústění těchto situací včetně záchrany života vojáků.

Text Barbory Hunčovské je zdařilým příkladem toho, co je, či by mělo být, cílem *animal history*. Zaměřením na přítomnost koní ve válce nedojde k fundamentálnímu přepsání historie první světové války. Zdůrazněním mezidruhových historií a provázanosti se však změní perspektiva, s jakou na historické fenomény nahlížíme.¹³ V době šestého hromadného vymírání druhů, zapříčiněného lidskou činností, je přítom poukazování na propojenost lidských a mimolidských tvorů aktuálnější než kdy dřív. Na nutnost změny úhlu pohledu ostatně upozorňuje v kontextu *obratu ke zvířeti* i Milena Lenderová: „Důvody jsou naléhavé: klimatické změny, hrozba environmentální katastrofy, přelidnění spojené se zánikem četných živočišných i rostlinných druhů, ne vždy zvládnuté či zvládnutelné biotechnologie, pandemie, globalizace, nová nezkrtná a stále bobtnající média a vůbec destabilizace všeho, na čem až dosud lidská civilizace stála. Nastal čas změnit úhel pohledu: dívat se na svět méně antropocentricky.“¹⁴ Zůstává však otázkou, nakolik ke kritické reflexi antropocentrismu a jejímu etablování v historiografii přispěje celá řada studií v recenzovaném sborníku. Skutečně je možné dostát nárokům

¹³ SANDRA SWART, „*The World the Horses Made*“: *A South African Case Study of Writing Animals into Social History*, *International Review of Social History* 55/2010, č. 2, s. 263.

¹⁴ M. LENDEROVÁ, *Jsmo zvířata?*, s. 14.

kritiky antropocentrismu v historiografii a současně nereflektovat či úplně ignorovat východiska a kritické koncepty *animal studies*, ze kterých *animal history* vychází?

Josef ŘIČÁŘ

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

DOI: 10.14712/24645370.4581